

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

М. Й. Вільгушинський

*суддя судової палати у кримінальних справах Вищого
спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних
справ, кандидат юридичних наук*

РОЛЬ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

М. Й. Вільгушинський. Роль судів загальної юрисдикції у забезпеченні ефективного застосування практики Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду основних напрямів діяльності судів загальної юрисдикції, пов'язаних з забезпеченням ефективного застосування практики Європейського суду з прав людини. Визначено роль судів загальної юрисдикції у цій діяльності, а також визначено превентивні судові механізми захисту прав та свобод людини на національному рівні.

Ключові слова: взаємодія, суди, правове регулювання, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

М. И. Вильгушинский. Роль судов общей юрисдикции в обеспечении эффективного применения практики Европейского суда по правам человека. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению основных направлений деятельности судов общей юрисдикции, связанных с обеспечением эффективного применения практики Европейского суда по правам человека. Определена роль судов общей юрисдикции в этой деятельности, а также определены превентивные судебные механизмы защиты прав и свобод человека на национальном уровне.

Ключевые слова: взаимодействие, суды, правовое регулирование, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 года.

M. Vilgushinsky. The role of courts of general jurisdiction in the effective application of the European Court of Human Rights. – Article.

The article is devoted to the main activities of the courts of law relating to the provision of effective implementation of the European Court of Human Rights. The role of courts of general jurisdiction in this activity, and also the preventive legal mechanisms to protect human rights and fundamental freedoms at the national level.

Keywords: interaction, courts, legal regulation, the European Court of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950.

Конституція України проголосила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю, а відповідно до ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення основних прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Судовий захист конституційних прав і свобод людини та громадянина є однією з правових гарантій їх охорони.

Основні права та свободи людини захищаються як на національному, так і на міжнародному рівні. Серед міжнародних договорів у сфері захисту прав людини чільне місце займає Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (*далі – Конвенція*), яка закріплює механізм контролю за дотриманням конвенційних вимог та є основою європейської системи колективних гарантій прав людини.

Особливість Конвенції полягає у наявності постійно діючого міжнародного судового органу – Європейського суду з прав людини (*далі – ЄСПЛ*), який здійснює тлумачення норм, що у ній закріплені. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [5].

Слід зазначити, що прийняття імплементаційного закону свідчить про гостре намагання держави діяти згідно усталених європейських стандартів у сфері захисту прав і свобод людини. Існування окремого нормативно-правового акту вирізняє національну

правову систему з-поміж інших держав-учасниць Конвенції, які такого закону у своїй національній правовій системі не містять.

Відповідно до частини першої ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовуються вони у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. У ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» закріплено принцип, згідно із яким ті міжнародні договори України, які набрали чинності у встановленому законом порядку та встановлюють інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідних актах законодавства України, мають перевагу над внутрішньодержавними законодавчими актами. Однак частиною другою ст. 9 Конституції України встановлено, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Таким чином, з наведеного зрозуміло, що міжнародні договори, які пройшли ратифікацію, за статусом є вищими національних законів, однак Конституція України має вищий статус, ніж такі міжнародні договори.

Найбільш значущим наслідком ратифікації Конвенції став той факт, що Конвенція стала частиною національного законодавства, з чого слідує обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб враховувати закріплені у ній вимоги у повсякденній діяльності. Очевидно, саме тому у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» вказується, що конституційні права і свободи людини й громадянина діють безпосередньо, визначаючи цілі та зміст інших нормативно-правових актів, зміст і спрямування діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, й забезпечуються захистом правосуддя [3].

Відповідно до п.1 ст. 46 Конвенції, рішення ЄСПЛ є обов'язковими для всіх органів державної влади держави-учасниці, в тому числі і для судів [2]. Таким чином, судові органи застосовують при відправленні правосуддя положення Конвенції та практики ЄСПЛ, оскільки суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Стаття 13 Конвенції визначає та гарантує

право на ефективний засіб юридичного захисту, зокрема «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [2].

Аналіз статей Конвенції надає змогу виявити, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють на відповідній території функції влади та, з огляду на їх компетенцію, безпосередньо сприяють особі у реалізації прав, передбачених Конвенцією: право на повагу до приватного сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті і релігії (ст. 9), свобода вираження поглядів (ст. 10), свобода зібрань та об'єднання (ст. 11) та інші. Також держава в особі її компетентних органів гарантує людині дотримання таких конвенційних прав як право на життя (ст. 2 Конвенції), абсолютна заборона катувань (ст. 3), заборона рабської та примусової праці (ст. 4), право на свободу та особисту недоторканість (ст. 5), право на справедливий суд (ст. 6) тощо. Таким чином, в законодавство України імplementовані норми Конвенції, що деталізуються нормами національного законодавства. В свою чергу, завдяки практиці ЄСПЛ, що забезпечує офіційне тлумачення норм Конвенції, імplementовані норми Конвенції у національному законодавстві мають застосовуватися із урахуванням відповідної практики ЄСПЛ. Така вимога прямо закріплена у процесуальних кодексах.

У демократичній правовій державі суд вирішує практично всі правові конфлікти між суб'єктами правовідносин. Згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» [1].

Призначення суду у сфері забезпечення прав та свобод людини вдало у своїх працях виокремлює І. Є. Туркіна та зазначає, що «суд стає головним захисником прав та законних інтересів людини і громадянина, у тому числі у сферах захисту прав та свобод, освіти, культури, боротьби за забезпечення особистої недоторканності та безпеки. Демократичне суспільство не може нікому відмовити в судовому захисті своїх прав і законних інтересів, зокрема у сфері відносин людини з державою, захисті від незаконних дій і свавілля з боку посадових осіб [7, с. 6]. Науковець С. В. Прилуцький наголошує, що судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою в державний механізм, має виконувати функцію посередника

в суперечках між учасниками суспільного життя і являє собою доволі ефективний засіб примирення і розв'язання соціальних конфліктів [4, с. 197].

При вирішенні спірних питань між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та окремими особами, суди виконують інформаційну та захисну функцію у таких напрямках:

1) інформаційно-правова взаємодія, що полягає у реалізації Вищими спеціалізованими судами п. 4 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо надання методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу, надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції, підготовка та надсилання інформаційних листів, прийняття відповідних постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду. Суди при відправленні правосуддя зобов'язані за наявності до того підстав використовувати Конвенції та відповідну практику ЄСПЛ, що впливає з конвенційних зобов'язань держави Україна. Така діяльність надає можливість органам державної влади та органам місцевого самоврядування враховувати відповідні роз'яснення у своїй діяльності та попередити порушення прав та свобод людини;

2) захисна функція судів полягає у безпосередньому захисті прав та свобод людини у разі їх порушення. Відповідно до ч. 1 ст. 35 Конвенції «ЄСПЛ може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні» [2]. Таким чином, саме на судові органи покладений обов'язок відновити порушені права та свободи людини національними засобами та не допустити подання окремими особами індивідуальних звернень до ЄСПЛ проти держави Україна; з іншого боку, суди вирішують спори органів державної влади та місцевого самоврядування з окремими фізичними особами у разі встановлення з боку останніх ознак зловживання правом при їх реалізації, що надає можливість забезпечувати гарантії реалізації основоположних прав та свобод людини на відповідній території та не допустити різнорідного тлумачення у сфері захис-

ту прав та свобод людини, що забезпечує сталість та передбачуваність реалізації наданих на національному та міжнародному рівні прав та свобод.

Реалізація такої функції судів набуває вирішального значення для захисту прав людини на національному рівні, оскільки ЄСПЛ містить специфічні вимоги до законодавства держави, що охоплює писане право та практику його застосування. Як зазначає науковець В. Темченко «ЄСПЛ звертає увагу щодо форми, змісту та сутності «закону»; а) стосовно змісту права – це стосується забезпечення у «законі»: чіткості меж і характеру здійснення відповідних дискреційних повноважень державних органів; гарантій від довільного втручання влади у права особи; правової визначеності; доступності та передбачуваності «закону» тощо; б) стосовно поняття зовнішньої форми виразу права – важливим у розумінні принципу «згідно із законом» є визнання Євросудом права як єдності писаного і не писаного, у якому виокремлюються зміст, об'єм, межі та умови владних повноважень держави. Останні з точки зору форми зовнішнього прояву визначаються не тільки законодавцем, але й судовою практикою [6, с. 71]. З наведеного випливає висновок, що дотримання прав та свобод людини при відправленні правосуддя повинне забезпечуватися сталою судовою практикою;

3) суди загальної юрисдикції при здійсненні функції правосуддя наділені процесуальними можливостями відновлювати порушені права та свободи окремих осіб шляхом постановлення окремих ухвал (постанов) суду відповідно до визначеної компетенції, предметом яких виступає вимога вчинити певні дії задля дотримання прав та свобод людини, або недопущення їх порушення;

4) важливим та надзвичайно актуальним на сьогодні є роль суду по застосуванню практики ЄСПЛ при здійсненні контрольних функцій у виконавчому провадженні, зокрема і щодо забезпечення дотримання розумних строків виконання остаточного судового рішення у цивільній справі;

5) окремим напрямком реалізації судами контрольної функції є процесуальна можливість перегляду справи Верховним судом України у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. У такому випадку, здійснюється функція наступного контролю у сфері забезпечення

прав та свобод людини, яка забезпечує можливість відновлення порушених прав та свобод людини;

б) компенсаційна функція. Так, суди відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вирішують справи про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виплати відшкодування за рішенням ЄСПЛ, де позивачем виступає Орган представництва, який зобов'язаний протягом шести місяців з моменту, виплати відшкодування, звернутися до суду з відповідним позовом [5]. У такій формі контролю суди забезпечують відшкодування коштів в інтересах держави, зокрема і з відповідних посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, чия діяльність призвела до порушення норм Конвенції та здійснюють контрольну функцію щодо притягнення до юридичної відповідальності посадових осіб цих органів, що здійснюють регламентовану Конституцією та законами України діяльність всупереч встановленому порядку.

Таким чином, окреслені основні напрямки діяльності судів загальної юрисдикції щодо забезпечення ефективного застосування практики ЄСПЛ, що виявляються у різноманітних формах контролю за діяльністю органів влади та місцевого самоврядування.

Важливу роль у забезпеченні превентивних заходів захисту прав та свобод людини на національному рівні відведено процесуальним законодавством Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, оскільки в розумінні практики ЄСПЛ саме цей судовий орган є останнім засобом національного захисту прав та свобод людини перед поданням скарги безпосередньо до ЄСПЛ. Тому одним із основних завдань цього суду є ефективне забезпечення застосування практики ЄСПЛ та відновлення порушених прав та свободи людини під час касаційного оскарження судового рішення, що забезпечує превентивні заходи (оскільки людина досягає відновлення своїх порушених прав та/або свобод в межах держави, що автоматично означає відсутність необхідності звернення до ЄСПЛ) та забезпечує ефективну систему захисту прав та свобод людини, яка здійснюється у відповідності до міжнародних стандартів.

З іншої сторони, у випадках, коли при касаційному перегляді справи колегія суддів дійде висновку про відсутність порушення

прав та свобод людини судами першої та апеляційної інстанції, необхідно свої процесуальні рішення додатково вмотивовувати відповідною практикою ЄСПЛ. Таким чином, особа зможе наочно переконатися, що її права не порушені, а рішення суду відповідає міжнародним стандартам, а тому подання скарги до ЄСПЛ навряд чи призведе до визнання порушення норм Конвенції. Як наголошено у п. 25 Висновку № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права: «національні суди є відповідальними за застосування європейського права. Від них у багатьох випадках вимагається його пряме застосування. Від них також вимагається тлумачення національного права у відповідності з європейськими стандартами». Відтак для реалізації ефективного захисту гарантованих прав і свобод громадян та уникнення у подальшому порушень Конвенції існують всі підстави для застосування у судовій практиці національних судів практики ЄСПЛ у контексті законодавства України та Конвенції.

На сьогодні у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ судовою палатою у кримінальних справах проведено узагальнення судової практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року [8]. Поряд із виявленими помилками, що здійснені судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанції при застосування норм Конвенції встановлено, що застосовуючи практику ЄСПЛ, суди не завжди чітко й однозначно розуміють, у чому полягає правовий зміст такого застосування. Тому досить поширеним у діяльності вітчизняних судів є абстрактне посилання на практику ЄСПЛ без вказівок на конкретне рішення міжнародного судового органу. Часто в судових рішеннях вітчизняних судів міститься посилання на конкретне рішення ЄСПЛ, але без зазначення співвідносності його з нормами національного права й обставинами конкретної справи. Ще однією проблемою є відсутність єдиних критеріїв застосування практики ЄСПЛ.

З огляду на зазначене судам при здійсненні судочинства необхідно ширше застосовувати норми міжнародного права. Також необхідно зважати, що обов'язковим є не тільки врахування рішень ЄСПЛ, постановлених щодо України, а й застосування поряд із нормами національного законодавства України норм Конвенції та практики ЄСПЛ і щодо інших держав-учасниць Конвенції з метою недопущення порушення прав людини та основоположних свобод.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, ратифікована Законом України 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 246.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». [Електронний ресурс]. – режим доступу до документу: // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
4. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) / С. В. Прилуцький. – [Монографія]. – К., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2012. – 317 с.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
6. Темченко В. Принцип верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини / Темченко В. // Вісник Академії управління МВС. – 2007, – № 1. – С. 68–73.
7. Туркіна І. Є. Призначення інститутів судової влади в механізмі держави / І. Є. Туркіна // Теорія та практика державного управління. – Вип. 2(33). – С. 1–7.
8. Узагальнення судової практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року. – [Електронний ресурс]. – режим доступу до документу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html